

SZENTPÁLI-GAVALLÉR PÁL

Az Erdélyi Fejedelemség gazdasága, a céhes élet szabályozása Bethlen Gábor idején, különös tekintettel a modern kori szabályozással kapcsolatos párhuzamokra

The Economy of the Principality of Transylvania, the Regulation of Guild Life under Gábor Bethlen, with Special Regard to the Parallels with Modern-Day Regulation

Abstract: The aim of the study is to provide a sketch of the economy of Transylvania in the princely period. The study will touch on the legal and economic aspects, but also on possible micro- and art-historical connections. The latter aspect is justified by the fact that Gábor Bethlen issued a charter regulating the operation and life of certain guilds. The publication of the regulations of the bootmakers' guild in a princely charter is also worthy of analysis because it reveals several regulatory parallels with the modern-day context.

Keywords: Gábor Bethlen, Transylvania, guild, bootmakers, regulation

Összefoglaló: A tanulmány célja, hogy vázlatos képet adjon Erdély fejedelemségi gazdaságáról. A tanulmány kitér a jogi és gazdasági szempontokra, de a lehetséges mikro- és művészettörténeti összefüggésekre is. Az utóbbi szempontot az indokolja, hogy Bethlen Gábor az egyik csizmadiacéh működését és életét szabályozó oklevelet adott ki. A csizmadiacéh szabályzatának fejedelmi oklevélben való kiadása azért is érdemes az elemzésre, mert számos párhuzam fedezhető fel a mai szabályozással kapcsolatban.

Kulcsszavak: Bethlen Gábor, Erdély, céh, csizmadia, szabályozás

1. Bevezető gondolatok

A tanulmány célja a fejedelemségi Erdély gazdaságának vázlatos bemutatása. A tanulmány nemcsak a jog- és gazdaságtörténeti aspektusokat, hanem az esetleges mikro- és művészettörténeti kapcsolódásokat is érinteni kívánja.

Utóbbi aspektus figyelembevételét megalapozza az a tény, hogy Bethlen Gábor oklevélben szabályozta bizonyos céhek működését és életét. A csizmadiacéh szabályzatának fejedelmi oklevélben való kiadását azért is érdemes elemzés tárgyaként figyelembe venni, mert több szabályozási párhuzam fedezhető fel a modern kori viszonyainkat figyelembe véve.

2. Az erdélyi gazdasági viszonyok általános jellemzése

Ember Győző nagy ívű tanulmányában¹ a XVI. század első felének magyarországi gazdaságával kapcsolatosan arra a következtetésre jut, hogy az országban létezett olyan mértékű árutermelés, amely a külkereskedelmi mérleget aktívá tette, valamint megállapítja, hogy a későbbi kedvező fejlődés alapjai megvoltak, ha azonban e fejlődés elmaradt, akkor ennek okai Budának török kézre kerülése után három részre szakadt ország megváltozott politikai-gazdasági viszonyaiban keresendők.

A rendiség intézményeihez hasonlóan a XVI. század második felében kialakuló Erdélyi Fejedelemség gazdasági és társadalmi berendezkedése is kevésbé volt fejlett a nyugati területekhez képest. Le kell szögezni, hogy e terület már a mohácsi vész megelőző időkből sem maradt ki a nemzetközi (levantei) kereskedelmi „vérkeringésből”, amelynek alapját a moldvai és havaseltvi uralkodókkal (köztük Dannal, 1436-ban Vlad Dracullal is) megkötött megállapodások nyújtották, s biztosították az erdélyi szász kereskedővárosok (Szeben és Brassó) felemelkedését. További eredménye volt e korszaknak az előző gyümölcsöző kapcsolatok további bővülése a lengyel uralom alatti területekig. Annak ellenére, hogy a fejedelemség a XVI. század második felében – az előzőekben leírt alapokon is a kolozsvári és a váradai kereskedők révén – egyre jelentősebben bekapcsolódott a Magyarországon fellendült távolsági kereskedelembe, a gyakran német területekig nyúló kapcsolatok az ország gazdaságát nem tudták gyökeresen átalakítani.²

Az előzőekben leírtak kiegészítése – a későbbiekben bemutatandó szász kereskedelmi szerepnek a bevezetése – érdekében a XVI. század erdélyi gazdasági és közéletének kiemelkedő szász személyiségéről, Haller Péterről³ mikrotörténeti szempontból, de Erdély gazdasági külkapcsolatainak szempontjából is érdemes szót ejteni. Haller, a középkor kiemelkedő személyiségeként rendkívüli befolyásra tett szert, mivel szolgálta Izabella királynőt, I. Ferdinándot és más meghatározó személyeket. Ennek alapja szerteágazó kereskedelmi tevékenysége, amely egyrészt kiterjedt származási helyére, Nürnbergre, továbbá a két román fejedelemségre, valamint a lengyel államra, s azon keresztül a Baltikum gazdasági övezetére is. E kapcsolatok közül különösen élénknek

1 EMBER Győző: *Magyarország XVI. századi külkereskedelmének történetéhez*, Századok, 1961/1, 44.

2 PACH Zsigmond Pál: *A Levante-kereskedelem erdélyi útvonala I. Lajos és Zsigmond korában*, Századok, 1975/1, 3–32.

3 GÜNDISCH Gusztáv: *Haller Péter gazdasági vállalkozásai*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1947, 3–9.

nevezhetők a román államokkal fenntartott nexusai. Helyzetét erősítette az a tény is, hogy apósával, Schirmer János gazdag brassói kereskedővel is üzleti összeköttetésben állt. Jellemző volt rá, hogy gazdagságát az a tény is megalapozta, hogy több lábon állással más gazdasági területeken is érdekeltségekre tett szert, így például a nagyszebeni pénzverdében. Viszont a gazdaságot érintő válságok rá is hatottak. Emiatt idővel felhagyott kereskedelmi tevékenységével, s megszerzett vagyonát földbirtokba fektette, és ezzel a földbirtokosi réteg tagjává emelkedett, amit kifejezésre juttatott a győrőmonostori Kemény Péter lányával, Katalinnal kötött második házassága is.

3. A királyi pénz- és bányaugy fejedelmivé alakul át

A középkori magyar bányászat, s így a gazdaság legfontosabb elemei, nyersanyagai a nemesfémek, a vas, a réz és a só voltak. Becslések szerint a XIV. század közepétől az aranybányák hozama évi 2000 kg, az ezüstbányáké évi 10 000 kg lehetett. Az akkor ismert világ vonatkozásában ezek az adatok az aranytermelés összességének kb. 42%-át, az ezüsttermelésnek kb. 30%-át tették ki.⁴

Általános értelemben vett bányajogról vagy összefüggő bányászati jogrendszerrel e korban még nem beszélhetünk, sőt még a bányászatot vagy sóvágást érintő jogszabályok száma is csekélynek mondható. Jelentősebb jogalkotást I. Mátyás idején 1486-ban, azt követően pedig II. Ulászló 1514. évi II. és III. cikkelyei jelentettek. Az 1514. évi II. törvénycikk szabályozása azért is érdekes, mert a királyt korlátozza, nevezetesen a királyi jövedelmeket a királyi tanács beleegyezése és elhatározása nélkül még sürgős szükség esetében sem zálogosíthatja el, ehhez kapcsolódóan az 1514. évi III. törvénycikk már a királyi koronára tartozó fekvő jóságok és jövedelmek felsorolása. Utóbbi érdekessége, hogy itt már a korona joghatósága is megjelenik mint önálló jogi személyiség.⁵

4 TÁRKÁNY Szűcs Ernő, RADNAY József, KISS László: *Magyar bányajog*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970, 21–30.

5 *Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytár: 1000–1526. évi törvénycikkek*, szerk.: MÁRKUS Dezső, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1899:

„1514. évi II. törvénycikk a királyi jövedelmeket senkinek se zálogítsa el a király
Ezután pedig a királyi felség az ő királyi jövedelmeit melléje rendelt tanácsának beleegyezése és elhatározása nélkül, akármilyen sürgős szükség esetében se zálogítsa el bárkinek.

1. § Mert a mely főur vagy nemes az ilyen királyi jövedelmeket a maga részére elzálogíttatná, az pénzt tényleg veszítse el.

2. § És azt az uzsorást ezen felül annak a jövedelemnek vagy királyi városnak a becsüjében kell elmarasztalni.,

1514. évi III. törvénycikk a királyi koronára tartozó fekvő jóságok és jövedelmek felsorolása

Nehogy azonban a királyi fekvő jóságok és jövedelmek meg birtokjogok körül kétség támadhasson, jónak láttuk azokat e helyütt följegyezni.

1. § Ezek ugyanis, mindenek előtt a nyolcz szabad város, tudniillik: Buda, Pest, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Bártfa, Eperjes és Sopron.

2. § Ezenkívül: Ó-Buda, Esztergom, Székesfehérvár, Lócse, Szakolcza, Szeben és Szeged.

E jogszabályi rendelkezések tehát egyértelműen a királyi vagyon védelme érdekében, vagyis azok elzálogosítása ellenében, valamint a leglényegesebb – korona – javait képező jószágok felsorolását nyújtják, ezzel az uralkodó, valamint a rendek számára jogszabályi biztosítékot és keretet biztosítva. Az előzőeket követően II. Lajos király 1523. évi V. dekrétuma, annak is a XXXIX. törvénycikke jelentett újabb és meghatározó szabályozási mérőföldkövet, amely a bányászat jogosultságát illetően kiterjesztöbben és megengedőbben fogalmaz.⁶

A részletesebb, azaz cizelláltabb szabályozást a bányavidéki statútumok jelentették, amelyeket jobbra a kialakult helyi szokásokon létrejött kodifikáció után a királyok erősítettek meg. További jogforrást jelentett a már meglévő bányavárosok joga átvételének engedélyezése is. Kiemelkedő ezek közül a XIII. század közepétől a XX. század elejéig is érvényesnek tekintett helyi statútumok némelyike, például a selmeci jog. Utóbbi IV. Béla király erősítette meg mint városi privilégiumot. Hatálya Besztercebányára, Libetbányára stb. is kiterjedt, sőt néhány lengyel és német bányaváros is átvette és alkalmazta. Ettől eltérően a régi körmöci bányajogot a cseh kuttenbergi bányajog utánzása alapozta meg. E partikuláris bányajogi jogforrások mellett említésre méltó a bányavárosok 1487-ben Kassán írásba foglalt statútuma, amely a helyi szokások egységesítésére való törekvésként született meg. A bányászat joga kizárólag a királyt illette meg, tehát mint *ius regium* uralkodói felségjogai közé tartozott. A bányák jövedelme (bányaregálé) teljes mértékben a királyi háztartást gyarapította.⁷

Már az Árpád-ház idején a király kisajátítási joga az ásványi nyersanyagokat rejtő ingatlanokra kialakult. Valószínűsíthetően a kisajátítás ekkoriban még kártalanítás nélkül történt. Ebben Károly Róbert időszaka hozott átmeneti változást, mert az uralkodó az ingatlanokat nem vette el a földesuraktól, hanem jogot adott nekik a bányászáshoz, és ezzel megszületett a földesúri bányaszabadság. Azonban ha a birtokok nem akarták a bányászati tevékenységet folytatni, a földet át kellett engedniük

3. § *Továbbá a kunok és jászok megannyian.*

4. § *Ugyszintén: Visegrád a két szigettel, ugymint a Visegrád alatt egészen Megyerig elnyúló Chepel és Kos nevű szigetekkel.*

5. § *Azonfelül: Kőrmöcz, Besztercebánya, Zólyom, a többi bányavárosokkal.*

6. § *És Nagybánya meg Huszth vára az öt várossal és a sóbányákkal.*

7. § *Ezenkívül Magyar- és Szlavonországok összes harminczadai és az azokban levő minden sókamara.*

8. § *Nemkülönbön Munkács és Diósgyőr várai.*

9. § *Továbbá Erdélyben: a királyi szászok, minden bánya és sókamara, és ezeknek a bányáknak a helyi Kolozsvár várossal.*

10. § *És minden huszad és század meg ötvened, melyeket ugyancsak az erdélyi részekben szoktak szedni.*

11. § *Aztán az ugyanott létező és fekvő Görvény, Thörcs és Déva várak.”*

6 Uo.:

„1523. évi XXXIX. törvénycikk mindenkinek szabad bányákat mivelni, és arany s ezüstérczeket ásni. Hogy arany és ezüst bőven legyen: engedje meg a királyi felség, hogy az arany- és ezüst-, valamint a réz és más érczbányákat mindenki szabadon mivelje.

1. § *És azok mivelésére idegen országokból is hívasson be munkásokat és bányászokat és ezt nyilvános rendeletben tétesse közhírré.*

2. § *És aztán méltóztassék úgy azokat, mint a mostaniakat az ő régi szabadságaikban megtartani és minden megtámadó ellenében megvédeni.”*

7 TÁRKÁNY SZÜCS, RADNAY, KISS: i. m., 21–30.

az uralkodónak, amiért viszonzásul a bányajövedelem egyharmadát kapták. Ezzel a megoldással a földesúri réteg a bányászatban érdekeltté vált, amelynek következményeként fellendült az ércbányászat. Az I. (Anjou) Nagy Lajos nevéhez fűződő 1351. évi XIII. törvénycikk az ingatlan bányászati célból történő kisajátítását csak egyenértékű csereingatlan ellenében engedte meg.⁸

A kizárólagos királyi bányászati jogot II. Ulászló 1492. évi XXX. törvénye módosította, amely a földesurak részére – a só kivételével – a bányászat szabadságát biztosította, méghozzá az urbura ellenében.⁹ Így a bányászat joga földesúri joggá vált, ezzel párhuzamosan a nyersanyagok földesúri tulajdonba kerültek.

A királyi udvart a bányászat mint jövedelemforrás érdekelte, a kamara élén álló tárnokmester ennek okán felügyeletét és bírói jogkörét a bányavárosokra is kiterjesztette. A bányászok és a bányászás jogát átengedett jogkörben gyakorló földesurak a nemes érceket a pénzverő helyekre, az ún. kamarákba kötelesek voltak beszállítani. Utóbbiak élén a kamaraispán állt, a kamarák felett a tárnokmester gyakorolta az irányítást és az ellenőrzést. E pénzügyi igazgatási funkcióban lényegi átalakulás II. Lajos halálát követően, Mária idején következett be. A körmöci kamara felügyeletét

8 *Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytár...*, i. m.:

„1351. évi XIII. törvénycikk

a nemesek birtokait, melyekben bányák találhatóak, ugyanannyit érő birtokok adása nélkül a király el ne vegye.

Ha pedig a nemesek birtokaiban arany vagy ezüst, réz, vagy vasbányák, avagy egyéb bányák lennének, ezeket megfelelő csere mellőzésével nem szabad elvenni; hanem ha a király akarja, az említett nemeseknek, efféle aranyérczet termő birtokaikért hasonló értékű birtokokat adományozzon.

1. § Különben, ha a királyi felség azokat az érczben bővelkedő birtokokot nem akarja cserébe venni, akkor a királyi haszonvételt, vagyis a királyi jogra tartozó bányajövedelmeket a maga nevében szedesse be, magukat a birtokokat mindennemű egyéb haszonvételeikkel, jövedelmeikkel és jogokkal a nemesek kezén hagyván.

2. § A minthogy ez iránt az országlakosokat legkedvesebb atyánk, Károly király ur is levelének erejénél fogva biztosította.”

9 Uo.:

„1492. évi XXX. törvénycikk a királynak bármely országlakos fekvő jóságában felfedezett bármiféle ásványokat, a só kivételével nem szabad maga részére lefoglalni, hanem azoktól, kik a bányákat művelik, szedesse be a királyi bányajövedelmet.

Továbbá végeztük, hogy ha bárhol és bárkinek, akár a főpapoknak és báróknak, akár nemeseknek és más bármily rendű birtokos embereknek földjében, területén és határaiban arany vagy ezüst, réz, vasérceket vagy bármiféle fémeket és aknákat találunk (kivéven a sóaknákat a melyek egyedül a királyi felség uralmának és haszonvételének vannak föntartva), azoknak és azok örökösének, a kiknek birtokterületén azokra ráakadtak, álljon jogukban és szabadságukban az ilyen aknákat és bányákat ásni és művelni és a jövőendő időkhöz mindenkor műveltetni, ugyszintén azoknak hasznát és jövedelmét huzni.

1. § Mindazonáltal akképen, hogy a királyi jogra tartozó és azokból folyó királyi haszonvételt, vagyis a bányajövedelmet, így kívánván ezt más bányák szokása, a királyi felség részére hűségesen át kell szolgáltatni.

2. § És mivel a főpap urak, bárók és ez ország előkelői és tehetősebb nemesei között többen vannak, a kik megdicsőült elődeinknek, Magyarország királyainak adományozásából és beleegyezéséből saját földjeiken arany-, ezüst-, réz-, vas- és különféle más érczbányákat művelnek és munkáltatnak: álljon jogukban és hatalmukban azokat az előbb említett királyok engedélye, adományozása és beleegyezése értelmében és kiváltságai tartalmához képest szabadon és minden akadály nélkül művelni és megmunkáltatni, valamint azok jövedelmét huzni.”

közvetlenül az udvari központi pénzügyi szervek alá vonta. A termelőüzemeket a kettős könyvvitel elvén alapuló elszámolási rendszer, a kamarát pedig anyagnapló bevezetésével a maximális számadás és gazdasági ellenőrzés alá helyezte. E lépésekkel lényegében a pénzügyi és bányagazgatás központosítása megkezdődött. A selmeci bányajog esetében a meghatározó szerepkört a városi tanács látta el, és ez kiterjedt a jogosítványok megadására, azok hatósági nyilvántartására, bányatelkek kimérésére, valamint a kötelezettségek hatósági ellenőrzésére. Az igazgatás szerve a bányamester volt, akit a tanács választott, azonban kamarai fizetést kapott és a kamaraispán előtt esküt tett. A bányamester a városi esküdtek bevonásával a jogosítványokat kiadhatta. E jogosítványok lehetőséget biztosítottak bányaművelésre való vállalkozásra, különféle formákban.¹⁰

A fentiekkel párhuzamosan uralkodói részről kísérletek történtek a bányakamarai igazgatás központosítására, azaz a bányászat jogi kérdéseinek országos szintű egységes szabályozására. Ezek közül legjelentősebbnek a Miksa által 1565-ben kiadott rendtartástervezet számít, amely kiegészült két ún. felvilágosító szabályzattal. A rendtartást végleges formájában 1573-ban hirdették ki. Azért is szükséges e rendtartást és az előzményeket megemlíteni, mert egyes bányavárosok és bányászati szempontból jelentős területek különféle paktumok alapján átkerültek Erdélyhez. A fentiek mentén tehát Erdély kincsesbányái, a nemesfémbányák (Abrudbánya, Offenbánya, Nagybánya stb.) és sólelőhelyek (Dés, Torda, Vízakna stb.) a hosszú ideje folyamatban lévő kitermelés következtében egyre vízesebbé váltak, ami újabb kihívásokat eredményezett. E helyzetet csak bonyolították a folyamatos háborúskodások (pl. tizenöt éves háború, valamint harmincéves háború).

Az egyenetlen fejlődés ellenére a Báthory testvérek uralkodásának idejére a helyzet valamelyest javult. Míg a század közepén a születőben lévő állam bevételei még csak mintegy 100 ezer forintra rúgtak, ezeket – az újonnan felállított, nagy hasznot hozó nyugati határvámok jövedelmeivel együtt – negyedszázad múlva már körülbelül 220 ezerre becsülhetjük. E helyzetet nemcsak a háborúskodások rontották, hanem az a tény is, hogy voltak olyan időszakok (pl. 1568), amikor a Porta még a Moldvával és Havasalfölddel való kereskedést is megtiltotta. További nehézséget jelentett, hogy – a szászok központjait (Nagyszeben és Brassót), valamint kincses Kolozsvárt és Váradot kivéve – az urbanizáltság még a Magyar Királyságéhoz viszonyítva is Erdélyben sajnálatos módon sokkal alacsonyabb szintű volt.

4. A szászok és a városok szerepe az erdélyi gazdaságban

A fentebb már tárgyaltak miatt érdemes kitérni a három erdélyi *natio* közül a kereskedelem vonatkozásában legmeghatározóbb szász nemzetre, valamint a kereskedelem és ipar terén meghatározó városokra is.

10 TÁRKÁNY SZŰCS, RADNAY, KISS: *i. m.*, 21–30.

Erdélyben a székelyek és a vármegyék magyar lakossága mellett a magasabb fejlettségű életformát gyökereztetik meg a vallon és német telepések. Az uralkodó és az ország a jövevényeket megbecsüli, mert olyan újításokat hoznak, mint pl. a német vasekét. I. István király intelmeiben gyöngének mondja az egynemű és egyerkölcsű országot, és ezt igazolandó, a népek felett álló Rómára hivatkozik. Intelmeiben egyrészt az idegenek hasznosságára mutat rá, valamint arra is, hogy a jog és a hagyomány útján szentesített szokás(jog) minden embernek eredendő tulajdona, amellyel Isten ajándékozta meg. Ebből következik, hogy a király nem kormányozhat a szokások és a jog ellen, amelyek Istentől eredeztetve magasan az uralkodó felett állnak, s azokon a király nem változtathat, azokat csak erősítheti. A jövevények is rendelkeznek ilyen magukkal hozott jogszokásokkal, jogokkal, amelyeket a társadalmi berendezkedésükben olyan formában alkalmazhatnak, hogy azok az állam alapelveivel ne kerüljenek ellentétbe.¹¹

II. András idejéig a szászok lakta területek kisebb körzetekre, ispánságokra tagolódott, amelyeket egymással mellérendelt viszonyban levő ispánok igazgattak. Ezt az igazgatási állapotot módosítja és egyúttal a szászokat ki is emeli II. András kiváltságlevelé, az 1224-es *Andreanum*, amely a szász kerületeket egyetlen nagy egységbe (*communitas*) olvasztja össze, valamint a nagyszebeni grófnak (*comes*) vezetése alá helyezi. Utóbbi személy királyi hatóságnak minősült. Ezen az igazgatási struktúrán a szászok lázadását követően Károly Róbert módosított, amikor is 1317-ben a nagyszebeni szász ispánságot megszüntette, majd a székek élére királybírákat nevezett ki, akik a korábbi székbírákkal együtt törvénykeztek. Újabb és végső változást I. Mátyás uralkodása hozott, amelynek során Brassó és Beszterce (Nagyszeben mellett) megkapta a királybíró választásának jogát, és ezek az elkülönülő szász vidékek 1486-ban egyesültek, s így létrejött a szász egyetem. A lázadások okának tekintett sérelmek nem nemzetiségi természetűek voltak, hanem abból az ellentétből származtak, amely az országos magyar és a partikuláris jog között kialakult. Az erdélyi szászokéhoz hasonlóan a szepesi szászok önkormányzata is a községi szabadságok összeolvasztásából alakult ki. További hasonló autonómiát képezett a szepesi lándzsás nemeseké, valamint a kunoké.¹²

A kiváltságos szászok városai a XVI. században – Kolozsvár mellett – Erdély legfejlettebb gazdasági központjai voltak. Társadalmuk legfelső rétegét vagyonos kereskedők alkották, s részt vettek a magyar királyi, a török területek, a két román vajdaság és a lengyel fennhatóság alatti territóriumok felé irányuló jövedelmező kereskedelemben. A szász patríciusok mellett a szász társadalom szerves részét képezte a céhekbe tömörült különféle iparosok, majd a szegényebb polgárság, valamint a kevésbé tehető szász falvak rétege. A XIII–XIV. század folyamán a szász társadalom is a székelyekéhez hasonló – ám ott később bekövetkezett – válságon esett át, amelynek során a földművelők egy része elveszítette jogait és jobbágyosra süllyedt. Ennek okát abban kell keresni, hogy a gerébek,¹³ meggazdagodva, a szomszédos megyei területeken

11 DEÉR József: *Pogány magyarság keresztény magyarsági*, Királyi Magyar Egy. Ny., Budapest, [é. n.], 190–196.

12 *Uo.*, 190–196.

13 *A gerébek* betelepített lovagok, akik idővel nemesi jogállásúvá váltak és el is magyarosodtak.

szerezett új birtokaikra szász parasztokat telepítettek, azonban őket már mint jobbágyokat birtokolták.¹⁴

A szászok – ahogy korábban már esett szó Haller felemelkedéséről – a német nyelvterületek irányában fennálló gazdasági és családi kapcsolataik miatt rokonszenveztek a Habsburg királyokkal. Kiváltságos jogállásuknak köszönhetően a székeik vezetőit maguk választották. Az eredeti, II. András által nyújtott adománylevél jogainak kiterjesztése Hunyadi Mátyás 1486. évi kiváltságlevele értelmében következett be. Ennek alapján a fennálló szász egyetem, latinul az Universitas Saxonum, vagyis a szász székek gyűlésein határoztak önállóan az egész szászorságot érintő kérdésekről, s ennek során vezetőjük Szeben városának polgármestere volt. Nagyszeben vezető szerepe egyébként a szászorságon belül a 16. században is megmaradt. A másik kiváltságolt néppel, a székelyekkel szemben a szászok országgyűlési követeket is maguk delegálták, továbbá az állami adót is egy összegben fizették meg a kincstár (fiscus) részére.¹⁵

A XIV. században Kassa kereskedői rendszeresen jártak Erdélybe. E vonatkozásban a következő században lényegi változás következett be, mert ekkor már csak Váradig utaztak, és ott történt meg az árucseré, így Várad (Nagyvárad) vásárainak ezt a közvetítő jellegét a kortársak is ismerték. Azonban az erdélyi városok helyzete nem volt annyira egyszerűnek nevezhető, mivel az érdekek tekintetében e települések között lényegi eltérések és adott esetben komolyabb súrlódások is kialakultak.¹⁶ Buday Kálmán szerint a székely városok (pl. Székelyvásárhely, később Marosvásárhely) kereskedelmének kérekkötője Brassó árumegállítási joga volt, amely azt, amint láttuk, szépen felvirágoztatta, a székely mezővárosokat a keleti szomszédoktól azonban teljesen elzárta. E gátlások nélkül kétségtelenül a székelyek között is virágzó ipar és kereskedelem fejlődött volna ki. Világosan bizonyítja ezt a székely mezővárosok egész sora, főként Székely- (Maros-) és Torja- (Kézdi-) Vásárhely virágzó kereskedelme és ipara, melyeknek kifejlődését e városok kiváltságai védelmezték. Ilyen körülmények között egészen természetes, hogy örökös torzszalkodások keletkeztek a két nemzet között. Miután a székelység sem a földművelés, sem az ipar, sem a kereskedelem terén nem fejthette ki a tehetségét, végül kimondottan katonanemzetté lett, melynek kiváltságain kívül alig voltak anyagi forrásai.¹⁷

Mohács tragédiája és főleg Buda eleste végleg megakasztja a városok és a város-hálózat fejlődését. 1531-ben Szapolyai János király visszaállítja ugyan a költözés jogát és törekszik támogatni a városokat és mezővárosokat, azonban ennek az ország közép-ső részének török kézre kerülését követően már nem volt hatása. Ennek alapján elmondható, hogy a török hódítás tulajdonképpen lezárta a városok középkori fejlődési korszakát.¹⁸

14 OBORNI Teréz: *Az állami keretek megváltozása: a keleti Magyar Királyságtól az Erdélyi Fejedelemségig*, http://www.arkadiafolyoirat.hu/images/000_tortenelem/TOR0010_TAN_oborni.pdf (letöltés ideje: 2021. 11. 15.).

15 Uo.

16 KUBINYI András: *A városi rend kialakulásának gazdasági feltételei és a főváros kereskedelme a XV. század végén = Tanulmányok Budapest múltjából*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963, 194.

17 BUDAY Kálmán: *Báthory István Erdélyi Fejedelemsége (1571–76)*, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., Szeged, 1932, 27.

18 KUBINYI András: *A magyarországi városhálózat XIV–XV. századi fejlődésének néhány kérdése = Tanulmányok Budapest múltjából*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972, 52.

5. Bethlen gazdaságpolitikája az általa 1622-ben kiadott fogarasi csizmadiacéh szabályzata tükrében, modern kori párhuzamok

A kereskedelem és ipar, valamint a városok szerepének vázlatos bemutatása után érdemes kitérni Bethlen Gábor gazdaságpolitikájára, az általa 1622-ben Kassán kiadott fogarasi csizmadiacéh pontokba szedett szabályzata (a továbbiakban: szabályzat) tükrében, az esetleges modern kori párhuzamokat is vázolván.

A szabályzat preambulumban hangsúlyozza a fejedelem a jó rendtartás és az egység szükségességét, amivel kapcsolatban párhuzam fedezhető fel a modern kori „good governance”, azaz jó kormányzás eszméjével, a jó rendtartás ebben az esetben az államfő (fejedelem) és a gazdasági szektor részét képező céhek jó és megfelelő működésének biztosítását jelenti. Hangsúlyos szerepet kap az is, hogy a mesterek a szabályzat cikkeinek keretei között éljenek szabadon, tehát nem korlátok nélküli szabadságról ejt szót a preambulumban.¹⁹

A szabályzat első és ezáltal legfontosabb és legkiemelkedőbb bekezdése kategorikus tilalmat mond ki – a céh tagjainak védelme érdekében – a kontárok vonatkozásában.²⁰ Tulajdonképpen e passzus megfeleltethető a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény 2. §-ában foglalt modern szabályozásnak.²¹

A korábban már említett – korlátok között érvényesülő – szabadságot és az egységességet biztosítja, hogy a szabályzat előírja a céhmesterek számára a gyülekezést, tulajdonképpen egyúttal biztosítja is számukra a gyűlés tartásának jogát, ahol meg kell választaniuk a céh főmesterét és annak helyettesét, akiket egy évre választanak, és a

19 BENKŐ Samu: *A céhes élet Erdélyben*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981, 192–200. (A szabályzat eredeti szövege lábjegyzetek formájában kerül bemutatásra.)

„Miérthogy mindenkénnél dicséretes az jó rendtartás és az egység és mindenben hasznos az jó rendtartás, annak okáért itt Fogarasban, Gyulafejevárvár székben, az városban és majorban az jelen való időben minden csizmadiamesterek, kik örökségesek, avagy feleségek vagyon és tisztességes állapotban voltak, azok egyenlőképpen és közönséges rendtartásban az céhben bevétessenek és több szabad városokban való céheknek rendi szerént az ököztök való elrendelt articulusokkal szabadon élhessenek, sőt ezek után is az közönséges és jövendő szükségekre minden méltó és illendő articulusokat rendelhessenek és azokkal is élhessenek, az elrendelt articulusok pedig ekképpen következnek.”

20 BENKŐ: i. m., 192–200.

„Első: Az Urunk öfelsége és kegyelmes fejedelmünk és az nagyságos urak csizmácián kívül az városnak felől megnevezett helyen, se azok határiban egy mélyföldig csizmacia mint az közönséges céhbeliek kívül senki, semmi szín alatt ne mívelhessen, mindazáltal ha örökséges és város tagja léssen, valaki egyedül ő maga legyen és inas nélkül mívelhessen háza népének és magának, de ha legényt tart és pénzre mível, az mesterek megfogván, három forintot vegyenek rajta.”

21 A tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény, <https://njt.hu/jogszabaly/1996-57-00-00> (letöltés ideje: 2022. 10. 03.):

„A tisztességtelen verseny tilalma

2. § Tilos gazdasági tevékenységet tisztességtelenül – különösen a megrendelők, vevők, igénybevevők és felhasználók (a továbbiakban együtt: üzletfelek), illetve a versenytársak törvényes érdekeit sértő vagy veszélyeztető módon vagy az üzleti tisztesség követelményeibe ütközően – folytatni.”

szabályzat szerint gondoskodniuk kell a rend fenntartásáról és a céh tagjai jogainak biztosításáról. Ennél a pontnál válik világossá, hogy tulajdonképpen a mai szervezeti és működési szabályzatoknak megfelelő szabályozásról van ebben az esetben szó.²²

A szabályzat harmadik pontja tulajdonképpen ítélkezési jogot biztosít a céh számára a céhtagok és a céhen kívüli mesterek vonatkozásában, a fejedelemhez való fellebbezési jogot pedig a kereset vagy a bírság két forint feletti összegéhez köti a szabályzat. Tulajdonképpen ezáltal különálló joghatóságot kapott a céh, amely amolyan ítélkezési fórumként is működött a csizmadiák vonatkozásában.²³ Tehát itt már csírájában megjelenik a fellebbviteli fórumok közötti különbségtétel, egy lényeges eltérés található a mai – hatalommegosztáson alapuló – rendszerhez képest: fellebbezni magához az államfőhöz lehetett és nem magasabb szintű bírósághoz, ahogy arról a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény is rendelkezik.²⁴ Azért is jelentős szót ejteni a fellebbvitel kérdéséről, mert minden céhnek volt zászlaja, céhpecsétje stb., amely nemcsak jogtörténeti, hanem művészettörténeti szempontból is érdekes tény, mert valamennyi céhes emléken a céh jelvényét, címerét ábrázolták.²⁵

A szabályzat következő pontja előírja a céh számára a mai gyakorlati időnek megfelelő időszakot abszolválta csizmadiák felvételét a céhbe, amelynek fizetendő díja tizenkét forint volt.²⁶

22 BENKŐ: *i. m.*, 192–200.

„Második: Az csizmaciamesterek egy közönséges helyen egybengyűljenek és egy fő céhmestert válasszanak az csizmadiák közül, és egy vicemestert, kik esztendeig tartozzanak az céhnek minden rendtartására, szabadságára gondot viselni és vigyázni az megírt articulusoknak rendi szerint és minden jelen lévő és következő szökösegekért táblajárások által az mestereket házában begyűjteni.”

23 BENKŐ: *i. m.*, 192–200.

„Harmadik: Az céhmesterek minden céhbéli emberek között törvényt tehessenek, kik öközöttök szóból, vereségből, avagy az ő mívekből származtak és két forintig exegiálhassák és apellatióban se bocsássák, de az mely kereset, avagy bírság két forint felett léssen, az apellatióban bocsáttassék, hasonlóképpen az céh kívül valók is az mestereket az műbéli controversiákért először az mesterek eleiben citálják, és ha az kereset két forint felett találtaik, onnét apellálhassanak vele fejedelem székire.”

24 A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény, <https://njt.hu/jogszabaly/2016-130-00-00> (letöltés ideje: 2022. 11. 30.):

„8.§ [Az eljáró bíróság]

(1) Elsőfokon ítélkezik:

a) a járásbíróság és

b) a törvényszék.

(2) Másodfokon ítélkezik:

a) a járásbírósághoz tartozó ügyekben a törvényszék,

b) a törvényszékhez tartozó ügyekben az ítélőtábla és

c) az ítélőtáblához tartozó ügyekben a Kúria.

(3) Felülvizsgálati ügyekben a Kúria jár el.

(4) Ahol e törvény járásbíróságról rendelkezik, ott ezen kerületi bíróságot is érteni kell.”

25 ZEPECSANER Jenő: *Székelyföldi céhpecsétek*, Acta Siculica, 2011, 412.

26 BENKŐ: *i. m.*, 192–200.

„Negyedik: Minden csizmadiák, kik céhes helyeken kitöltvén apródesztendejeket, tanultanak és tisztességbeliek, az céhbe bevétessenek, tizenkét forintot adván először az céhben, ha pedig elsőben mind meg nem adhatja, felére fél esztendeig elvárják, kit ha akkoron meg nem adna, feltiltásák mívét, és azután esmét tizenkét forinttal válthassa fel újonnan és mingyárást letévén azt.”

A szabályzat ötödik pontja – biblikus alapon –²⁷ a házasságot kötelezővé teszi eltiltás terhe mellett az egyedülálló céhmesterek számára, elég szoros, azaz féléves határidőt szabva annak megkötésére, ami – a szerző egyetértése mellett – a mai családpolitika előképeként is értelmezhető.²⁸

A szabályzat szerint a céhmester özvegyéről is kellett gondoskodni, míg újra férjhez nem ment, bár e gondoskodás formája a szabályzat eme pontjából nem derül ki pontosan. Mindenesetre e pont jelzi, hogy a védelem és a szociális jellegű gondoskodás kiterjedt az özvegyekre, úgy, ahogy manapság is van özvegyi ellátás.²⁹

A céhnél dolgozó legény valamely céhmester családjába való beházasodás révén automatikus felvételt nyert a céhbe. A szerző álláspontja szerint ez egy logikus és családbarát szabály volt.³⁰ További családbarát szabály volt, hogy a mesterek fiait is előnyben részesítették, ha a céhben tanulták a mesterséget.³¹ Mindkét esetben az eredeti tizenkét forintos belépési díj mérséklésre került hat forintra.

A szabályzat kilencedik szakasza szerint a céhbeli (mai értelemben vett) képzés minimális időtartama négy év volt. Az inassá válásnak a díját pedig öt forintban szabták meg, ebből a díjszabásból már érzékelhető, hogy mennyire családbarát volt a fenti hatforintos díjszabás.³²

A szabályzat tizedik szakasza limitálja az egy mesterre jutó legények és inasok számát két-két főben, illetve a fizetésükre vonatkozó előírást is tartalmaz. További érdekessége a szabályozásnak, hogy a kontárkodást bírságolással rendeli büntetni, valamint az egyik céhtől a másik céhhez elszegődő legény az új helyén egy évig köteles legényként szolgálni, majd csak ezt követően léphet előre mesterré, a szerző szerint

27 *Szent Biblia azaz Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás* (ford.: KÁROLI Gáspár, a továbbiakban: *Biblia*), Bibliatársulat, Budapest, 1969, Mózes Első Könyve a teremtésről: 1. rész 26–27. vers:

„26 És monda Isten: Teremtsünk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra; és uralkodjék a tenger halain, az ég madarain, a barmokon, mind az egész földön, és a földön csúszó-mászó mindenféle állatokon.

27 *Teremté tehát az Isten az embert az ő képére, Isten képére teremté őt: férfiuvá és asszonyná teremté őket.*”

28 BENKŐ: *i. m.*, 192–200.

„Ötödik: Az egyedül való mester, kinek még felesége nem volt, az céhben állásának ideitől fogva fél esztendőre megházasodjék, egyebet se cselekedjék, míve eltiltassék, és míg meg nem házasodik, ne mívelhessen.”

29 BENKŐ: *i. m.*, 192–200.

„Hatodik: Ha az céhbeli mester meghal, az felesége mindaddig mívelhesse és míveltethesse az mívet, míg az ura nevét viseli.”

30 BENKŐ: *i. m.*, 192–200.

„Hetedik: Ha valamely mesterlegény az céhbeli mester feleségét vagy leányát veszi, csak hat forintot adván, az céhben bevétessék.”

31 BENKŐ: *i. m.*, 192–200.

„Nyolcadik: Az céhbeli itt való mesterembernek fiai hat forintot adván, az céhben mesteremberré lehesenek, ha az céhnek rendi szerint tanulták az mesterséget.”

32 BENKŐ: *i. m.*, 192–200.

„Kilencedik: Inast csizmacia négy esztendő alatt be ne fogadjon, de ha az ura akarja, fertály esztendőt megengedhessen benne; mikor pengig beszegöldik az inas az céhben, öt forintot adjon először.”

ez logikus szabályozás.³³ Tagadhatatlan a párhuzam a mai felsőoktatással kapcsolatos szabályozást figyelembe véve, bár a felsőoktatási szakképzésről és a felsőoktatási képzéshez kapcsolódó szakmai gyakorlat egyes kérdéseiről szóló 230/2012. (VIII. 28.) Korm. rendelet 6. §-a csak egy szemesztert ír elő, megjegyzendő, hogy egészen rugalmas keretek között.³⁴

További érdekessége – noha ez korunk szervezeti és működési szabályzataiban nem igazán fordul elő szabályozási tárgykörként –, hogy a szabályzat az elhunyt céhbeli mester temetésével kapcsolatos szabályokat is tartalmaz.³⁵ E szabály is a szociális érzékenységet és ellátást hangsúlyozza.

A szabályzat hatodiktól nyolcadik szakaszáig terjedő szabályozással kapcsolatos szociális orientációt erősíti tovább a tizenkettedik pont, amely szerint a beteg céhtagokról gondoskodniuk kell az egészséges céhtagoknak.³⁶

33 BENKÓ: *i. m.*, 192–200.

„Tizedik: Egy mester két legénynél többet ne tarthasson, azonképpen inast is kettőt, de ilyen okkal, ha minden mesternek kettő volna, avagy más mesternek az legényre és az inasra szüksége nem volna, csizmacialegénynek pedig heti béri harminckét pénz legyen, ilyen okkal, hogy az művet az mesterek megpróbálván, ahhoz képest fizetést rendeljenek neki, mikor az legény a gazdáját el akarja hagyni, két héttel előbb jelentse, kényszerítés alatt is meg kell maradni két hétig, ha az urának szüksége léssen reája. Továbbá az mely legény kontár helyen tanolt és céhes helyre találkozik menni, ott az mesterek abban az városban két hétig művet adjanak neki, és azután művét felmondják, sőt ha cé[h]ben tanult is, de ha kontár helyen művelt, azt az céhbeli mesterek megtudhatják, az céhbeli mesterek a legényt három forinttal azonnal megbírságozhassák. Annak felette amely legény céhes helyről céhes helyre találkozik jönni s ott abban az városban magának le akar telepedni, szolgáljon legényül esztendeig az mesterek között, azután megadván az céh igazságát, mester lehessen ő is magának.”

34 A felsőoktatási szakképzésről és a felsőoktatási képzéshez kapcsolódó szakmai gyakorlat egyes kérdéseiről szóló 230/2012. (VIII. 28.) Korm. Rendelet, <https://njt.hu/jogszabaly/2012-230-20-22> (letöltés ideje: 2023. 01. 18.):

„6.§ (1) Felsőoktatási szakképzésben legalább egy félév szakmai gyakorlatot kell szakmai gyakorlólhelyen szervezni. A szakmai gyakorlat egybefüggő gyakorlat, amely több részben csak akkor szervezhető meg, ha arról a felsőoktatási szakképzés képzési és kimeneti követelményei – szakmai indokok alapján – úgy rendelkeznek.

(2) Az (1) bekezdés szerinti szakmai gyakorlat időtartama egy képzési időszaknak megfelelő időtartam, de legalább tizennégy hét, amelyben a gyakorlat ötnapos munkahétnek megfelelő időszakokra tagolódik.

(3) Részidős vagy távoktatási képzésben szervezett képzés esetén a szakmai gyakorlat legalább 240 óra, amely időtartam alatt legalább három hét gyakorlatot egybefüggően kell megszervezni. A korábbi munkatapasztalat a felsőoktatási intézmény tanulmányi és vizsgaszabályzatában meghatározottak szerint tanulmányi követelmény teljesítéseként elismerhető.

(4) A hallgatót a szakmai gyakorlólhelyen a felsőfokú szakképzettséggel betölthető munkakörben foglalkoztatottak részére biztosított, a munkavégzéshez szükséges eszközök, munka- és védőruha, bal- és munkavédelmi felszerelések illetik meg.”

35 BENKÓ: *i. m.*, 192–200.

„Tizenegyedik: Mikor céhbeli mester meghal, avagy háza népe, az mesterek annak rend szerint sírt ásanak, és azoknak az keservesek ételt, italt adjanak, ha nem adhatnak pedig, az céh pénzéből ételekre adjanak huszonöt pénzt, az feleknek temetésén az céhmesterek jártassanak és minden mester maga, avagy képebeli embere ott az temetésén jelen legyen.”

36 BENKÓ: *i. m.*, 192–200.

„Tizenkettődik: Az szegény beteg mesterekre és legényekre is és inasokra az céhmesterek gondot viseljenek, és az céh költségéből hozzá látogatót, orvosságokat és mindennapi eledeleket és egyebet illendő szükségekre szerezzenek és adjanak.”

A szabályzat következő cikkelyei több szankciós és bírsággal kapcsolatos szabályt foglalnak magukba, s a táblajártatást (azaz a hirdetőtábla körbehordoztatását)³⁷ szabályozza. Az információ visszatartását, azaz a hirdetőtábla tovább nem vitelét egyik mestertől a másikhoz bírsággal rendeli büntetni e passzus.³⁸ Az előző szakaszhoz hasonlóan a jogosulatlanul csizmadiatevékenységet folytató nemes vagy paraszt szintén bírsággal volt sújtható.³⁹ A tizenötödik szakasz az inasok tanulásának mellőzését szándékozik szankcionálni: ha nem tanulnak, ne vegyék be a céhbe őket. A szerző osztja ezt a szemléletet.⁴⁰ A tizenhatodik és tizenhetedik passzus részletesen szabályozza a kiszabott bírságok felhasználását, valamint a bírság összegére jogosultak körét.⁴¹ Minden bizonnyal komoly rivalizálás alakulhatott ki a XVII. század elején a fogarasi csizmadiacéh és a vargacéh között, mert a következő passzus szabályozza a vargacéh által megvásárolandó bőröket, tulajdonképpen a vargacéh vásárlását a csizmadiacéh előzetes hozzájárulásához köti a szabályzat. Ugyanígy szankcionálják a legények céhen kívüli személyekkel folytatott csizmadiatevékenységét.⁴² Ne felejtjük el,

37 Vö. *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, XII. kötet 5. rész, http://mek.oszk.hu/08300/08370/pdf/emszt_12_05.pdf (letöltés ideje: 2022. 12. 30.).

38 BENKŐ: i. m., 192–200.

„Tizenharmadik: Mikor az mestereket táblajártatással valahova győjtendik és személy szerint ott nem léssen vagy embere, vagy ő maga, az céhmesterek vegyenek rajta tizenkét pénz, és ha valamely mester házánál az tábla letéttetik és megtartóztatik, tehát valamely mesterhez az tábla rendszerént arra az órára el nem érkezik, mindenkiért büntetessék külön-külön nyolc-nyolc pénzzel.”

39 BENKŐ: i. m., 192–200.

„Tizennegyedik: Ha az városban vagy az majorban vagy ezeknek határiban valaki csizmadiacímvet, nemes vagy paraszt lévén, találatnak művelni, azoktól elválván, az kik nagyságos uraknál igaz szegődött szolgálak művelik, azokon kívül valókat az mesterek az város földjén megfoghassák és az tisztéknek kezében adják, és hat forintot vehessenek rajta mindannyiszor, valamennyiszor az művet elkezdi és kézben akad. Az peng [kik] nemesháznál lesznek, azokra szolgabíróval mehessenek rája, és négy forintig megzaloghassák, azaz két forintja udvarbíróé, az két forintja peng az céhben adassék.”

40 BENKŐ: i. m., 192–200.

„Tizenötödik: Az mely inasok az fejedelem és nagyságos urak csizmadiacímánál és céhbéli mestereknél nem tanulnak, kitöltvén apródesztendejeket is akárminémő helyeken és mestereknél is, céhben mesterségre be ne vétessenek.”

41 BENKŐ: i. m., 192–200.

„Tizenhatodik: Az mely bírságot törvény szerint vesznek, abban az peresek harmadosok, az késpénznek két része az céhmestereké legyen, az negyedrésze az céhbe, pecsétéjért két pénz, tisztaságért is két pénz és az tizenharmadik articulusban megnevezett tizenkét pénzek az céhmestereké egyenlőképpen, kiért ha az céhmester egyenlőképpen az feleknek házakhoz megyen az megjelentés után, hogy ő bírságban esett, az ilyen adósón kétannyiról vehessen igazat. Ha peng az mester nemesháznál lakik s az céhben az ő igazságát meg nem adván, az ő büntetéséért tehát szolgabíróval az ifjúmester reámehessen, és két annyiról szolgálhassa. Azonképpen ha az mester[nek] nemes a háza és nemes határa, az szolgabíró reámehessen, és ötlet is azonképpen kétannyiról bírságothassa, és az céh pénze közé tétetessék.”

Tizenhetedik: Hogyha valahonnan ide csizmadiacímívhez illendő művet hoznak az céhmesternek híre nélkül és akarhatja ellen, szolgáló rend, nemes és városi rend kívül, harmadnapig ne vehessen senki maga számára, ha peng céhbéli ember ez ellen cselekszik, az céhmester tizenkét forintul büntethesse, ha peng [az] eladó városi vagy egyébféle rendbéli ember, [az] udvarbíró tizenkét forintot vehessen rajta.”

42 BENKŐ: i. m., 192–200.

„Tizennyolcadik: Ha valahonnan ide Fogarasban, az öfelsége városában hoznának eladni kész gyártott és festett bőröket, akármi lévő színő legyen, senki azt a vargacéhbéliek közül meg ne merészelje venni csizmadiacéh akarhatja ellen, mert ha megveszi s azt a közönséges céh megtudhatja, hogy valamelyik közülük megvétettetett, az udvarbíró tőle elvehesse a bőrt, akár melyféle színő legyen és kész gyártott bőr legyen; fele udvarbíróé legyen, fele az csizmadiacéhben adassék.”

hogy manapság is van szankciós szabályozás.⁴³ A szabályzatban látható korlátozást az is indokolhatta, hogy a fejedelemségi időkben növekedett a céhek száma.⁴⁴

A következő passzus tárgyalja a céhmesterek tudása igazolásának módját.⁴⁵

A szabályzat huszonegyedik pontja igazi haladó gondolkodásról és szociális érzékenységről árulkodik, ugyanis az oláh (román), magyar, valamint szász nemzetiséget céhes szinten egyenrangúként rendeli kezelni.⁴⁶ Ehhez hasonló szabályozást tartalmaz – jogosan és igazságosan – az Alaptörvényünk Nemzeti hitvallása.⁴⁷

A szabályzat végén ismét a céh szervezetét érintő részletes szabályozást találunk, amely már részletezi a céh szervezetét és a hierarchiáját: a) a céhmesterek, b) a vicecéhmesterek, c) az atyamesterek, d) a közmesterek, valamint – bár nem említik meg, de

Tizenkilencedik: Ha valamely miveslegény céh kívül valókkal vagy szolgarenden valókkal mível, megfoghassák az mesterek, és három forintot vehessenek rajta, mely az céh pénze közé tétessék.”

43 Pl.: a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény, <https://njt.hu/jogszabaly/2012-100-00-00> (letöltés ideje: 2023. 01. 05.):

„Foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés

165. § (1) Aki foglalkozási szabály megszegésével más vagy mások életét, testi épségét vagy egészségét gondatlanságból közvetlen veszélynek teszi ki, vagy testi sértést okoz, vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) A büntetés

a) három évig terjedő szabadságvesztés, ha a bűncselekmény maradandó fogyatékoságot, súlyos egészségromlást vagy tömegszerencsétlenséget,

b) egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztés, ha a bűncselekmény halált,

c) két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha a bűncselekmény kettőnél több ember halálát okozza, vagy halálos tömegszerencsétlenséget okoz.

(3) Ha az elkövető a közvetlen veszélyt szándékosan idézi elő, büntett miatt az (1) bekezdésben meghatározott esetben három évig, a (2) bekezdésben meghatározott esetben – az ott tett megkülönböztetés szerint – egy évtől öt évig, két évtől nyolc évig, illetve öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(4) E § alkalmazásában foglalkozási szabály a működőképes lőfegyver, a robbantószer és a robbanóanyag használatára és kezelésére vonatkozó szabály is.”

44 ZEPECZANER: i. m., 409–410.

45 BENKŐ: i. m., 192–200.

„Huszadik: Valamely mesterember céhes helyen tanult csizmaciánál és céhben akarna állani, adja igazságát, hogy céhes helyen tanult csizmaciamívet a jámbor nemzet, és nemzetiről levelet hozzon, az holott tanult, avagy nemzetiségi vadnak, ilyen okkal bevétessék az céhben.”

46 BENKŐ: i. m., 192–200.

„Huszonegyedik: Az hol az mely városban oláh jámbor mesterek vadnak és mívekről jámbor hírek-nevek vagyon, inas és szegény oláh vagy magyar vagy szász jámbor nemű nemzetű valók, mindenkoron megtarthassák és taníttassék az mint az céhnek rendi és tartása.”

47 Magyarország Alaptörvénye Nemzeti Hitvallás, <https://njt.hu/jogszabaly/2011-4301-02-00> (letöltés ideje: 2023. 01. 10.):

„[...] Kinyilvánítjuk, hogy a velünk élő nemzetiségek a magyar politikai közösség részei és államalkotó tényezők.

Vállaljuk, hogy örökségünket, egyedülálló nyelvünket, a magyar kultúrát, a magyarországi nemzetiségek nyelvét és kultúráját, a Kárpát-medence természet adta és ember alkotta értékeit ápoljuk és megővjük. Felelősséget viselünk utódainkért, ezért anyagi, szellemi és természeti erőforrásaink gondos használatával védelmezzük az utánunk jövő nemzedékek életfeltételeit. [...]”

– e) a legények és az inasok. A huszonharmadik szakasz rendelkezik a céhbe való felvétel módjáról és a mesterremekről.⁴⁸

A vargacéhvel fennállt rivalizáláshoz hasonló helyzet állt fenn a tímárok vonatkozásában is, így az őket érintő vargacéhre vonatkozó korlátozást és bírságot írt elő a huszonnegyedik szakasz. A következő legutolsó szakasz is szankciós előírást és bírságot szabályoz.⁴⁹

6. Összegzés

Az Erdélyi Fejedelemség viharos történelme során háborúkat és belső súrlódásokat átvészelve, de nem irányt tévesztve, a gazdaság hatékony szervezésének és szabályozásának köszönhetően is sikerrel maradt fent meglehetősen mostoha körülmények között. Szerepet kaptak e létfenntartó küzdelemben mind az akkori elit, mind az alsóbb néprétegek, és egyik réteg szerepe sem hanyagolható el és semmi esetre sem nézhető le.

A gazdaságot érintő szabályozásban érdekes színfoltot jelent, hogy a speciális helyi (pl. selmeci bányajog) mellett szintén meghatározó szerepet kapott a fejedelem által a céhes élet vonatkozásában kiadott szabályzat, ami ezáltal a speciális jogforrás mintapéldája is lehetne, amolyan mai értelemben vett közjogi szervezetszabályozó eszköz. Külön érdemes kiemelni azt is, hogy ezzel az eszközzel a fejedelem nyomást kívánt gyakorolni a céhben tevékenykedőkre a mielőbbi házasságkötés és ezáltal a családalapítás közvetett támogatása érdekében, amely utóbbival a szerző egyetért. További fontos jellemzője a tárgyalt szabályzatnak, hogy kifejezetten sok szankciós és szociális érzékenységről tanúskodó szabály szerepel a szabályzatban, amelyek a családcentrikusság mellett is érdemi jelentőséggel bírnak. A tárgyalt szabályozás jelentőségét⁵⁰ az is növeli, hogy – teljesen helytállóan – Bartha Ignác a céhek vonatko-

48 BENKŐ: i. m., 192–200.

„Huszonkettődik: Hogy peniglen valamely városban ezen ez mövön és céhben lévő mesterek külön-külön nemzetségekből léjendenek, tehát mindenik nemzetség között ebben az céhben az céhmesterség és atyaság renddel jártassék, minden esztendőről esztendőre az céhmesterek és vicecéhmesterek és atyamesterek hitések legyenek, és az közmesterek is azok is az céhszerzésekör hitések legyenek, hogy nem lesznek rontói a céhnek, hanem építői, és az utána valók is, jövendőben az kik lesznek, azok is hitések legyenek. Huszonharmadik: Mikor új mester az céhben akar állani, az mesterremeket megcsinálja, és azt az mesterek eleibe vigye, azt az mesterek megpróbálván, látván mövét, hogy elégséges az mesterségre, tehát az mesterek között egyenlő akarattal magát beadhassa. Az mesterremek penig ez: egy tisztességes papucs kapcástúl és egy száras csizmafőt nélkül, ha tetszik az möve, bevegyék, ha nem tetszik, tanuljon jobban.”

49 BENKŐ: i. m., 192–200.

„Huszonnegyedik: Az tímárok rendi ilyen okkal és móddal engedtetik, hogy mikor tímár sárگا bőrt, feketét, szederjest, vereset, avagy egyébféle színöt semmi ok alatt, hanem tizenkét forint tilalom alatt idegen embernek csizmaciacéh híre nélkül harmadnapig el ne adhassa, sőt ennek penig az bírsága udvarbírónak járjon.

Huszonötödik: Az mely mesterhez az céhmester az ifjúmestert zálogért küldi, s azt a zálogot az a mester az ifjúmester kezéből kiveszi, hagyja ott az az ifjúmester, és mondja meg céhmesterének, az céhmester odamenvén az közönséges mesterekkel együtt, egy forinttal büntethesse az céh.”

50 Vö.: BARTHA Ignác: *Előszó = Az erdélyi ipari céhek élete*, szerk. VERESS Endre, Lengyel és Mayer Könyvnyomda, Kolozsvár, 1929, 6.

zásában egyenesen céhrendszerről írt, amit igazol az, hogy nemcsak „átigazolások”, hanem súrlódások is voltak a céhek között.

A fogarasi csizmadiacéh szabályzatának összevetése a korunkbeli szabályozással az alábbi táblázat útján történik meg, tekintettel arra, hogy a fentiekben már szó esett erről:

1. táblázat. *A fogarasi csizmadiacéh szabályzatának összevetése a jelenlegi szabályozással*

A fogarasi csizmadiacéh szabályzatának passzusa	A fogarasi csizmadiacéh szabályzata	Mai szabályozás
Preambulum	A jó rendtartás és az egység szükségessége.	A „good governance”, azaz jó kormányzás eszméje.
Első pont	Kontárkodás tilalma.	A tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény 2. §-a.
Második pont	Céhmesterek számára előírás a gyülekezést, azaz a gyűlés tartásának jogát illetően.	Mai szervezeti és működési szabályzatok szerinti szabályozás.
Harmadik pont	Fellebbviteli fórumok közötti különbségtétel.	A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény 8. §-a.
Negyedik pont	A céhbe csak egy meghatározott időszakot abszolváló csizmadiacéh felvétele lehetséges.	Mai gyakorlati idő.
Ötödik pont	Kötelező (eltiltás terhe mellett): az egyedülálló céhmesterek számára a házasságkötés.	Mai családpolitika előképe.
Hatodik pont	A céhmester özvegyéről kellett gondoskodni.	Manapság: özvegyi ellátás (nyugdíj).
Hetedik–kilencedik pont	Belépési díj (eltérő mértékben megállapítva).	Mai kaució.
Tizedik (a Negyedikhez hasonló) pont	Egy évig legényként szolgálat.	A felsőoktatási szakképzésről és a felsőoktatási képzéshez kapcsolódó szakmai gyakorlat egyes kérdéseiről szóló 230/2012. (VIII. 28.) Korm. rendelet 6. §-a.
Tizenegyedik és Tizenkettedik pont	Az elhunyt céhbéli mester temetése, a beteg céhtagokról gondoskodás.	Mai szociális ellátások, segélyek.
Tizenharmadik–Tizenkilencedik pont	Szankciós szabályok.	Manapság is van szankciós szabályozás.
Huszadik pont	Tudás igazolásának módja.	Mai vizsgabizonyítványok.

A fogarasi csizmadiacéh szabályzatának passzusa	A fogarasi csizmadiacéh szabályzata	Mai szabályozás
Huszonegyedik pont	Az oláh (román), magyar, valamint szász nemzetiség céhes szinten egyenrangú.	Alaptörvényünkben hasonló a szabályozás.
Huszonkettedik pont	A céh szervezete és a hierarchiája.	Mai szervezeti és működési szabályzatok szerinti szabályozás.

Forrás: a szerző szerkesztése

A fentiek alapján osztható az az álláspont, amelyet már évezredekkel ezelőtt kialakítottak: „[...] *semmi nincs új dolog a nap alatt* [...]”⁵¹

Irodalomjegyzék

- BARTHA Ignác: *Előszó = Az erdélyi ipari céhek élete*, szerk. VERESS Endre, Lengyel és Mayer Könyvnyomda, Kolozsvár, 1929.
- BENKŐ Samu: *A céhes élet Erdélyben*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981.
- BUDAY Kálmán: *Báthory István Erdélyi Fejedelemsége (1571–76)*, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., Szeged, 1932.
- DEÉR József: *Pogány magyarság keresztény magyarság*, Királyi Magyar Egy. Ny., Budapest, [é. n.].
- TÁRKÁNY Szűcs Ernő, RADNAY József, KISS László: *Magyar bányajog*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970.
- EMBER Győző: *Magyarország XVI. századi külkereskedelmének történetéhez*, Századok, 1961/1.
- GÜNDISCH Gusztáv: *Haller Péter gazdasági vállalkozásai*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1947.
- KUBINYI András: *A városi rend kialakulásának gazdasági feltételei és a főváros kereskedelme a XV. század végén = Tanulmányok Budapest múltjából*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963.
- KUBINYI András: *A magyarországi városhálózat XIV-XV. századi fejlődésének néhány kérdése = Tanulmányok Budapest múltjából*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
- OBORNI Teréz: *Az állami keretek megváltozása: a keleti Magyar Királyságtól az Erdélyi Fejedelemségig*, http://www.arkadiafolyoirat.hu/images/000_tortenelem/TOR0010_TAN_oborni.pdf (letöltés ideje: 2021. 11. 15.).
- PACH Zsigmond Pál: *A Levante-kereskedelem erdélyi útvonala I. Lajos és Zsigmond korában*, Századok, 1975/1.
- ZEPECANER Jenő: *Székelypöldi céhpecsétek*, Acta Siculica, 2011.
- *** *Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytar: 1000–1526. évi törvénycikkék*, szerk.: MÁRKUS Dezső, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1899.
- *** *Erdélyi Magyar Sztörténeti Tár*, XII. kötet 5. rész, http://mek.oszk.hu/08300/08370/pdf/emszt_12_05.pdf (letöltés ideje: 2022. 12. 30.).

⁵¹ *Biblia*: A prédikátor Salamon könyve: 1. rész 9. vers: „*A mi volt, ugyanaz, a mi ezután is lesz, és a mi történt, ugyanaz, a mi ezután is történik; és semmi nincs új dolog a nap alatt.*”

15. *** *Szent Biblia azaz Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás*, ford. KÁROLYI Gáspár, Bibliatársulat, Budapest, 1969.
16. *** *Terebess Ázsia Lexikon*, <https://terebess.hu/keletkultinfo/lexikon/timur.html> (letöltés ideje: 2023. 01. 19.).